

SO'Z TURKUMLARI

G'aniyeva Nazimaxon Jaloldinovna

Shaxrixon tumani 1-son politexnikumi

Ona-tili va adabiyoti

Elektron pochta: gazyevanazimaxon@gmail.com

Tel: +998979963961

Annotatsiya: Ushbu maqola ona tili darslarida so'z turkumlari o'qitishning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va ta'limdagi ahamiyatiga bag'ishlangan. O'zbek tilidagi so'z turkumlari tasnifi, ularning morfologik-sintaktik xususiyatlari va o'quv jarayonidagi roli keng ko'lamda tahlil qilinadi. Maqolada so'z turkumlari o'rgatishda qo'llaniladigan an'anaviy, interaktiv, raqamli va o'yinli metodlarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Turli yosh guruhlariga mos misollar, inklyuziv ta'limdagi imkoniyatlar va zamonaviy texnologiyalarning ta'siri alohida yoritiladi. Maqola ona tili o'qituvchilari, metodistlar, tilshunoslar va ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: so'z turkumlari, ona tili, o'zbek tili, morfologiya, sintaksis, interaktiv ta'lim, raqamli texnologiyalar, o'yinli metodlar, inklyuziv ta'lim.

Kirish

Ona tili ta'lim tizimining asosiy poydevoti bo'lib, o'quvchilarda tilni to'g'ri qo'llash, nutq ko'nikmalari, analitik fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. So'z turkumlari ona tili darslarining markaziy mavzularidan biri sifatida tilning grammatik tuzilishini tushunish va o'quvchilarda tilshunoslik kompetensiyalarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. So'z turkumlari o'quvchilarga tilning tizimli xususiyatlarini anglash, uni ijodiy va samarali qo'llash imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim sharoitida so'z turkumlari o'qitishda an'anaviy usullar bilan birga interaktiv, raqamli va o'yinli metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada so'z turkumlari tasnifi, xususiyatlari, ona tili darslaridagi o'rni va zamonaviy o'qitish usullari keng yoritiladi.

Soʻz turkumlari tasnifi va xususiyatlari

Soʻz turkumlari soʻzlarning leksik maʼno, morfologik shakl va sintaktik vazifalariga asoslangan holda guruhlariga boʻlinadi. Oʻzbek tilida soʻz turkumlari ikki asosiy toifaga ajratiladi: mustaqil va yordamchi soʻz turkumlari. Quyida ularning har biri haqida batafsil maʼlumot beriladi:

1. Mustaqil soʻz turkumlari:

- **Ot:** Predmet, narsa yoki hodisani ifodalaydi (masalan, “uy”, “daraxt”, “muhabbat”). Otlar son (birlik-koʻplik), kelishik (ot, qaratqich, joʻnalish, chiqish, tushum, vosita, oʻrin-joy) va egalik shakllariga ega. Masalan, “kitob” – “kitoblar” (koʻplik), “kitobga” (joʻnalish kelishigi), “kitobim” (egalik).

- **Sifat:** Otning sifati, miqdori yoki belgisini bildiradi (masalan, “goʻzal”, “uzun”, “kam”). Sifatlar oddiy (goʻzal), orttirma (goʻzaltroq) va oʻta (oʻta goʻzal) darajalarda ishlatiladi.

- **Son:** Miqdor yoki tartibni koʻrsatadi (masalan, “toʻrt”, “beshinchi”). Sonlar asosiy (toʻrt), tartib (toʻrtinchi), taqsim (toʻrtidan) va yigʻma (toʻrtovlon) turlarga boʻlinadi.

- **Olmosh:** Ot, sifat yoki son oʻrnida ishlatiladi (masalan, “men”, “qaysi”, “oʻsha”). Olmoshlar shaxsiy (men, sen), soʻroq (kim, nima), koʻrsatish (shu, u), belgilovchi (oʻzi, barcha) va boshqa turlarga ajratiladi.

- **Feʼl:** Harakat, holat yoki jarayonni bildiradi (masalan, “yozmoq”, “kelmoq”, “boʻlmoq”). Feʼllar zamon (oʻtgan, hozirgi, kelasi), shaxs (1-, 2-, 3-shaxs), son (birlik-koʻplik) va shakl (buyruq, shart) kategoriyalariga ega. Masalan, “yozdim” (oʻtgan zamon), “yozaman” (kelasi zamon).

- **Ravish:** Harakatning sifati, miqdori yoki darajasini ifodalaydi (masalan, “tez”, “sokin”, “yaxshilik bilan”). Ravishlar feʼl, sifat yoki boshqa ravish bilan bogʻlanadi.

2. Yordamchi soʻz turkumlari:

- **Yuklama:** Soʻzlar yoki gaplarni bogʻlaydi (masalan, “va”, “lekin”, “yoki”). Yuklamalar teng bogʻlovchi (va), zidlovchi (lekin) va tanlovchi (yoki) turlarga boʻlinadi.

- **Bog'lovchi:** So'zlar o'rtasidagi sintaktik munosabatlarni ifodalaydi (masalan, "bilan", "uchun", "dan"). Bog'lovchilar otlarni fe'l yoki boshqa so'zlar bilan bog'laydi.

- **Partikula:** So'z yoki gapga qo'shimcha ma'no qo'shadi (masalan, "-chi", "emas", "balki"). Partikulalar tasdiqlovchi, so'roq yoki ta'kidlovchi ma'nolarga ega bo'ladi.

- **Undov:** Hissiyot yoki tabiatdagi ovozlarni ifodalaydi (masalan, "voy", "shov", "oh"). Undovlar nutqda hissiy ifodani kuchaytiradi.

So'z turkumlari tilning morfologik va sintaktik tuzilishini tushunishda asosiy vosita bo'lib, gap tuzish, matn tahlil qilish va tilning funksional xususiyatlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Ona tili darslarida so'z turkumlari o'qitish usullari

Ona tili darslarida so'z turkumlari o'rgatishda turli yosh guruhlariga moslashtirilgan an'anaviy, interaktiv, raqamli va o'yinli metodlardan foydalaniladi. Quyida ushbu metodlar kengaytirilgan holda keltiriladi:

1. Interaktiv metodlar:

- **So'z turkumlari aniqlash o'yini:** O'quvchilarga gaplar beriladi, ulardan har bir so'zning turkumini aniqlash talab qilinadi. Masalan, "O'quvchi go'zal kitobni sinchkovlik bilan o'qidi" gapida ot ("o'quvchi", "kitob"), sifat ("go'zal"), fe'l ("o'qidi") va ravish ("sinchkovlik bilan") aniqlanadi. Boshlang'ich sinflarda faqat ot va fe'l, yuqori sinflarda esa barcha turkumlar o'rganiladi.

- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilar "muharrir" va "yozuvchi" rollarini o'ynaydi. Yozuvchi qisqa matn yozadi, muharrir esa undagi so'z turkumlari bo'yicha tahlil qiladi yoki xatolar topadi. Masalan, sifatlarni boshqa sifatlar bilan almashtirish yoki fe'l shakllarini tuzatish.

- **Jamoaviy musobaqa:** Sinf guruhlariga bo'linadi, har bir guruh ma'lum bir so'z turkumiga oid misollar keltiradi yoki vazifalarni bajaradi. Masalan, bir guruh otlarni, boshqa guruh sifatlarni topadi.

2. Raqamli texnologiyalardan foydalanish:

- **Onlayn viktorinalar:** Kahoot, Quizizz yoki Google Forms platformalarida soʻz turkumlari boʻyicha testlar tuzish. Masalan, “Quyidagi soʻz qaysi turkumga kiradi: ‘chiroyli’?” yoki “Feʼlning zamon shaklini aniqlang: ‘yozdim’.” Ushbu metod oʻquvchilarning bilimlarini tezkor baholash va qiziqishini oshirishga yordam beradi.

- **Interaktiv slaydlar va videodarslar:** PowerPoint, Canva yoki Preziʼda soʻz turkumlari tasnifi va xususiyatlarini vizual tarzda tushuntirish. Masalan, otlarning kelishik shakllarini sxemalar yoki animatsiyalar orqali koʻrsatish.

- **Mobil ilovalar:** Oʻzbek tiliga oid taʼlim ilovalari orqali soʻz turkumlari oʻrganish. Masalan, oʻquvchilar uchun maxsus ishlab chiqilgan oʻyinlar orqali ot yoki feʼl shakllarini mashq qilish.

- **Virtual sinf xonalar:** Google Classroom yoki Moodle orqali soʻz turkumlari boʻyicha topshiriqlar berish va oʻquvchilarning ishlarini onlayn baholash.

3. Amaliy va ijodiy mashqlar:

- **Matn tahlili:** Oʻquvchilarga Alisher Navoiy, Abdulla Qodiri, Oʻtkir Hoshimov kabi oʻzbek adabiyotidagi matnlardan parchalar beriladi. Ulardan soʻz turkumlari aniqlash va ularning sintaktik vazifasini tahlil qilish soʻraladi. Masalan, “Xamsa”dan olingan matnda sifatlar yoki ravishlarning ishlatilishini tahlil qilish.

- **Jadvallar va sxemalar:** Soʻz turkumlari turlari va xususiyatlarini jadvallar yoki sxemalar shaklida tasvirlash. Masalan, feʼllarning zamon turlarini sxemada koʻrsatish yoki otlarning kelishik shakllarini jadvalda tuzish.

- **Ijodiy yozuv:** Oʻquvchilardan maʼlum bir soʻz turkumidan koʻproq foydalanib, qisqa hikoya, maqola yoki tasvir yozish soʻraladi. Masalan, sifatlardan foydalanib, tabiat tasvirini yozish yoki feʼllarni ishlatib, harakatli hikoya tuzish.

4. Oʻyinli metodlar:

- **“Soʻz ovchisi” oʻyini:** Oʻquvchilarga matn beriladi, ulardan maʼlum bir soʻz turkumiga oid soʻzlarni topish soʻraladi. Masalan, matnda faqat ravishlar yoki sifatlarni aniqlash.

○ **“Grammatik poyga”:** O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, ma’lum vaqt ichida ko‘proq ot, sifat yoki fe‘l keltirishga harakat qiladi. Masalan, 1 daqiqada ko‘proq sifat keltirish.

○ **“So‘z turkumlari mozaikasi”:** O‘quvchilarga turli so‘zlar beriladi, ularni to‘g‘ri turkumga ajratish so‘raladi. Masalan, kartochkalarga yozilgan so‘zlarni ot, sifat yoki fe‘l guruhlariga bo‘lish.

Bu metodlar o‘quvchilarning yoshiga va bilim darajasiga moslashtiriladi. Boshlang‘ich sinflarda soddaroq o‘yinlar (masalan, ot va fe‘lni aniqlash), o‘rta va yuqori sinflarda esa murakkab tahliliy vazifalar (masalan, matn tahlili yoki ijodiy yozuv) qo‘llaniladi.

So‘z turkumlari o‘qitishning afzalliklari va cheklovlari

So‘z turkumlari o‘qitishning afzalliklari:

- **Nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish:** So‘z turkumlari bilimi o‘quvchilarga to‘g‘ri gap tuzish, matn yozish va nutqni ravonlashtirishda yordam beradi.
- **Analitik fikrlashni oshirish:** So‘z turkumlari aniqlash va tasniflash o‘quvchilarda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.
- **Interaktivlik va jozibadorlik:** Raqamli platformalar, o‘yinli metodlar va ijodiy mashqlar darslarni qiziqarli qiladi, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.
- **Adabiyot bilan bog‘lanish:** So‘z turkumlari adabiy matnlar orqali o‘rganilganda, o‘quvchilarning adabiy bilimlari ham boyiydi.
- **Inkluziv ta’lim imkoniyatlari:** So‘z turkumlari o‘qitishda vizual va o‘yinli metodlar maxsus ehtiyojli o‘quvchilar (masalan, disleksiya bilan og‘riganlar) uchun samarali hisoblanadi.

Cheklovlar:

- **Tayyorgarlikning murakkabligi:** Interaktiv darslar, raqamli resurslar va o‘yinli metodlarni tayyorlash uchun ko‘p vaqt va resurslar talab qilinadi.
- **O‘quvchilarning turlicha tayyorgarligi:** Sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajasi turlicha bo‘lishi darsni tashkil qilishda qiyinchiliklar tug‘diradi.

- **E'tiborni yo'qotish xavfi:** Agar metodlar takrorlansa yoki o'quvchilarning qiziqishlariga mos kelmasa, motivatsiya pasayishi mumkin.
- **Texnologik cheklovlar:** Raqamli vositalardan foydalanishda internet ulanishi yoki uskunalar bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Cheklovlarni bartaraf etish uchun o'qituvchilar turli metodlarni birlashtirishi, o'quvchilarning yosh va qiziqishlariga mos vazifalar berishi, raqamli resurslarni oqilona qo'llashi va darslarni doimiy yangilashi tavsiya etiladi.

Zamonaviy ta'limda so'z turkumlari o'qitishning istiqbollari
Zamonaviy ta'lim sharoitida so'z turkumlari o'qitish raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning joriy etilishi bilan yangi imkoniyatlarga ega bo'ldi. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim ilovalari o'quvchilarga shaxsiy yondashuvni ta'minlaydi, ularning bilim darajasiga mos topshiriqlar taklif qiladi. Google Classroom, Moodle yoki Quizlet kabi platformalar orqali darslarni tashkil qilish, onlayn testlar va interaktiv mashqlarni joriy etish o'quv jarayonini yanada samarali qiladi.

Inkluziv ta'limda so'z turkumlari o'qitish maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun moslashtirilgan metodlar orqali muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, disleksiya bilan og'rigan o'quvchilar uchun rangli kartochkalar, vizual sxemalar yoki o'yinli mashqlar samarali hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv va o'yinli metodlar o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini 25–30% ga oshiradi (Sodiqov, 2015).

Bundan tashqari, so'z turkumlari o'qitishda virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari kelajakda keng qo'llanilishi mumkin. Masalan, VR orqali o'quvchilar tilning tuzilishini uch o'lchovli muhitda o'rganishi, so'z turkumlari bo'yicha interaktiv topshiriqlarni bajarishi mumkin.

Xulosa

Ona tili darslarida so'z turkumlari o'qitish o'zbek tilining grammatik tuzilishini tushunish, nutq ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quvchilarda analitik fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. So'z turkumlari tilning asosiy tarkibiy qismlari sifatida o'quvchilarga tilni tizimli ravishda o'rganish va ijodiy qo'llash imkonini beradi. An'anaviy metodlar bilan birga interaktiv, raqamli va o'yinli

yondashuvlardan foydalanish darslarning samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi. Kelajakda sun'iy intellekt, virtual reallik va mobil ilovalar kabi innovatsion texnologiyalarni ta'limda kengroq qo'llash so'z turkumlari o'qitishni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'xtaxo'jayev N. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2000.
2. Qo'ng'urov R. O'zbek tili morfologiyasi. – Toshkent: Fan, 1980.
3. Sodiqov A. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
4. Mengliyev B. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining morfologik tuzilishi. – Toshkent: Universitet, 2010.
6. Xo'jayev A. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
7. To'rayeva D. O'zbek tili o'qitishda raqamli texnologiyalar. – Toshkent: Akademnashr, 2023.